

Vesna P. CIDILKO*
Berlin

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 10. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

О ПУТОПИСНОЈ ПРОЗИ СТЕВАНА ТОНТИЋА

Песник Стеван Тонтић (1946–2022) аутор је и књиге „Та мјеста” коју је 2018. године објавила издавачка кућа „Агора”. Књига садржи прозне текстове настале у распону од више година које писац карактерише као „записе о неким мјестима и неким путовањима”. Осим путописом као језичком и естетском творевином и тематским кругом текстова о којима је реч, излагање се бави жанровском хибридношћу ове књижевне форме и конкретним мотивима настанка песникове прозе која иначе заузима периферно место у Тонтићевом стваралаштву.

Кључне речи: путопис, хибридни карактер путописа, документарност путописне прозе, искуство егзила.

1. Уводне напомене

Стевана Тонтића (1946–2022) превасходно знамо као песника¹ чије збирке од деведесетих година прошлога столећа одсликавају како преломно доба у животу самог аутора, тако и кључне тренутке новије југословенске историје, а све обележено искуством изгнанства, крвавим ратним сукобима, мржњом и разарањем који се чине константама људског бивства. Поред поезије коју пише и објављује од средине шездесетих година двадесетог века, Тонтић је и аутор критичких текстова који се највећим делом, посебно у

*vesna.cidilko@posteo.de

¹ Тонтић ће остати упамћен и као врстан преводилац немачких аутора, пре свега песника. Поменућемо његове преводе књига Петера Хухела, Кристе Волф, Гинтера Ајха, Кристофа Мекела, Рихарда Питраса, Гинтера Кундерта, Увеа Колбеа, Жужане Газе, Петера Фелкера, Андре Шинкела, Јана Вагнера, Николаса Борна, Јиргена Израела, Томаса Росенлехера и других немачких песника. Ове године је код „Агоре” изашла песничка збирка Уца Раховског под називом „Мис Зуки и друге пјесме” у Тонтићевом преводу. Заслужан је и за настанак немачког превода „Лирике Итаке”, која је изашла у Лајпцигу у двојезичном издању 2008.

каснијим годинама његовог живота, могу означити превходно као есеји² и који представљају важан, до сада неистражен део његовог књижевног рада³. Осим тога написао је, како у поднаслову читамо, „приче раскомаданог романа” аутобиографског карактера „Твоје срце, зеко” изашлог у Београду 1998. Прозно стваралаштво овог аутора заокружује књига „Та мјеста”, коју је 2018. објавила издавачка кућа „Агора” и о којој ће у даљем излагању првенствено бити реч.

2. Генеза Тонтићеве путописне прозе

„Та мјеста”, прва књига истоимене библиотеке издавачке куће „Агора”, садржи прозне текстове настале у распону од 1994. до 2015. године, од стране аутора означене као „записи о неким мјестима и неким путовањима”. Ти „записи”, како их аутор неутрално назива, односе се на места у којима је провео део живота или боравио, дуже или краће време, везујући се за простор и људе – од Босанске Крајине, Грмеча и родног села између токова Сане и Уне, преко Сарајева, до Берлина и других немачких градова и места, Провансе, Јерусалима, Јерменије, Лисабона, Париза, Калињинграда, Бордоа, Лила, Риге, Варшаве, Петрограда, Москве, Минска.

Ови текстови, различитог обима и распоређени у једанаест одељака већ својим насловима одсликавају доживљавање средине у којој се аутор нашао, са свим њеним менама и константама, као и место тих сусрета са људима и крајевима на „вредносној лествици” животног пута човека, песника и изгнаника Стевана Тонтића. Тако читамо „Мој унутрашњи Јерусалим”, „Рајнсбершки меланж”, „Мој Берлин”, „Европска књижевна јурњава возом за Европом”, да наведемо само неколико примера. Формално их повезује посебност да у свакоме налазимо комбинацију прозног текста и песама које се

² Видети у овом контексту књиге „Језик и неизрециво” и „По налозима поезије”, објављене у оквиру „Изабраних дјела”, Сарајево 2009, као и „У пјесничким свјетовима, есеји” у издању „Службеног гласника” из 2021. године и исте године у издању „Кова” у Вршцу изашлу књигу „Одбрана поезије, есеји, говори и разговори”. Посебно место заузима публикација „Задужбине Петар Кочић” из 2018. чији је лауреат песник био те исте године и која садржи есејистички текст „Кочићева и српска траума”.

У тексту се полази од разликовања есеја у класичном смислу са једне и књижевне критике са друге стране у смислу одређивања овог жанра датог у мом тексту „Есеј у сваременој српској и другим јужнословенским књижевностима – ново поимање жанра” (Цидилко 2003).

³ Интерес за овај вид Тонтићевог књижевног рада показао се у Немачкој где непосредно после његовог повратка у Сарајево на немачком 2004. године излази из штампе збирка његових жанровски различитих, превасходно у берлинском егзилу насталих прозних текстова, које аутор у предговору означава као „Antikriegsfibel”, дакле збирку текстова антиратног карактера, насловљену са „Im Auftrag des Wortes. Texte aus dem Exil”. („По налогу речи. Текстови из егзила”). Осим тога на немачком су као додаток његовим песмама објављена два есејистичка текста у библиотеци „Rheinsberger Bogen 10”, под насловом „Verwundete Zunge” 2000. године. Песничко дело Стевана Тонтића је немачкој читалачкој публици доступно од средине осамдесетих година прошлог века захваљујући преводима објављеним у познатим књижевним часописима „Akzente” и „Sprache im technischen Zeitalter”. Током Тонтићевог скоро деветогодишњег егзила настали су преводи „Сарајевског рукописа” и других лирских и прозних творевина овог аутора.

мотивски или настанком уклапају у „географску одредницу” или боравак на датом месту. Хибридни карактер путописа, једна од особина овог књижевног жанра, који се на овај начин манифестује, једна је од централних карактеристика Тонтићеве путописне прозе, иначе веома конвенционалне по свом садржинском и формалном облику.

У речи изговореној на додели награде „Љубомир Ненадовић” за најбољу путописну књигу на српском језику, која је Стевану Тонтићу 2018. уручена управо за „Та мјеста”, лауреат наводи да је читајући поново „Писма из Италије” и „Писма из Немачке” открио не само „колико је Ненадовић био на висини свога времена” већ и да је био „отворен, демократичан, критички настројен, духовит, укратко – модеран, просвијешћени дух у сваком погледу” (Тонтић 2018в: [53]). Ово задње наведено безрезервно би се могло рећи и за Тонтићеву сопствену интелектуалну и људску личност. Да се то одражава и у његовој прози, није потребно посебно наглашавати. О свом путописном књижевном раду, о разлозима за настанак текстова о којима је у данашњем излагању реч, Тонтић на већ цитираном месту каже:

Ако бих овдје [...] смио да поменем и основне изворе и мотиве мојих путописа, рекао бих тек толико – да су изнуђени мојим бјекством у Њемачку из простора свеколиког сарајевског и босанског ратног ужаса (Тонтић 2018в: [53]).

Историјска дешавања и искуство рата и прогонства не само да су мотивски и садржински обележили његову поезију како смо на почетку данашњег излагања приметили, већ су прагматички гледано учинили могућим настанак нечега новог у стваралаштву овог аутора.

3. „Та мјеста” и жанровске одлике путописне књижевности

Утврђивање жанровских обележја путописа упућује на њихову разноликост и дисперзивност. Основна одлика путописног текста је нефикционалност⁴, као и индивидуалним факторима условљена генеза настанка, која је у случају „Тих мјеста” и Стевана Тонтића како то сам песник каже одређена његовим немачким егзилом⁵. Ван сваке сумње чини се осим тога књижевно-документарни карактер овог дела Тонтићевог прозног стваралаштва⁶, који је пак у контексту чињенице да путописни текст одликује садржајна ве-

⁴ Више о нефикционалности овога жанра код Гвозден 2011: 22ff.

⁵ Да су могући потпуно другачији мотиви показује случај Александра Тишме, који тврди да га је жеља за авантуризмом једног „незрелог нимфомана” наводила на путовања и условила настанак његове путописне прозе, како то читамо у Тишминој дневничкој забелешци од 7. јануара 1962, види Цидилко 2007: 313.

⁶ На ово као централну одлику текстова у књизи „Та мјеста” указује и Радивоје Микић у свом чланку сигнификантног наслова „Ужас историје и појединац или путопис као слика једног времена”.

заност за феномен путовања и тиме између осталог рачуна са аутентичним, веродостојним представљањем стварности⁷.

Различити степен литерарности овога жанра (Мецлер 2007: 640) доводи до настанка књижевних текстова комплексне формалне и садржајне структуре. Насупрот релативно уједначеној формалној страни оличеној у комбинацији прозног и лирског језичког израза, у већини текстова из књиге „Та мјеста” налазимо садржајну разноврсност. То је уско повезано са могућношћу акцентуације различитих аспеката коју путопис нуди, а аутор користи остварујући симбиозу путописног и етнографског, географског, историјског стручног текста. Ово пре свега карактерише „Један дан у крајишком завићају” и „Излет у Јерменију”. Ево једног од многобројних примера:

Косидба се сматра најтежим послом у овим брдским крајевима. [...] Озбиљан косац морао је имати добру косу, добре брсове, и наравно – вјешту руку. Сваки је, разумеје се, имао основни прибор: тоболац, клепац и бабицу. Али није свако могао, није смио тек тако да стане у косачки stroj од десет или петнаест људи. Јер коса се у том поретку могла оштрирати само кад се косибаша усправи да наоштри. Гадно си надрљао ако си туп. Ни најјачи човјек не може траву сјећи тупом косом. Косибаша је управљао ритмом напредовања косачког поретка у којем нико није волио да буде слаба карика, гдје се ланац може прекинути. Јер пукла би брука далеко ван граница села (Тонтић 2018б: 26–27).

Ово су Тонтићеве импресије из Москве:

Танковрате цркве са позлаћеним куполама – то је најдивнија аура града Москве. Чини се да их је у панорами града виђеној са врха хотела „Русија”, безброј. Но и овде се већ на сваком углу такмиче рекламне поруке и називи великих руских и страних фирми. На стотињак метара од Кремља стоји Mc Donald, мало даље, у небо уздигнута огромна слова SAMSUNG-а. Готово да је сам ваздух 'повријеђен' овако необузданим продором капитализма у само срце „свете Русије”. Свијет се глобализује, нема друге (Тонтић 2018б: 166).

Слика савременог света и живота се путовањем потврђује или допуњава, исто као и историја посећених места и људи које путописац сусреће:

У једном од записа из *Пута у Јерменију* Манделштам с великим симпатијама оцртава карактерна својства Јермена. Он пише: „Нема ничег поучнијег и радоснијег од утапања у друштво људи савршено друге расе, коју поштујеш, са којом саосећаш, којом се са стране поносиш. Изванредно присутно осећање живота код Јермена, њихова груба љубазност, њихова племенита трудбеничка кост, њихова неизрецива одвратност према свакој метафизици и дивна фамилијарност са светом реалних предмета – све ми је то говорило: ти не сплаваш, не бој се свога времена, не буди лукав.

Није ли то због тога што сам био међу народом прослављеним због своје ускуптале активности, а који, ипак, не живи по станичним нити по канцеларијским, већ по сунчаним часовницима, какве сам видео на развалинама Зварнодза у облику астрономског точка или руже уцртане у камен?”

Не говори ли нам та љубазност и фамилијарност, та потреба за присношћу и додиром, како је Јерменима у Историји било одвећ промајно и хладно? На њиховом природно суровом тлу, у пејзажу који тражи да га назовете библијским. На брисаном простору вјеч-

⁷ „Eine formale Definition der Gattung „R[eisebericht]” ist nicht möglich [...] Inhaltlich ist der R. an das Textexterne Phänomen der Reise gebunden. Dieser Realitätsbezug der Gattung hat mehrere Konsequenzen [...] der Bericht muss glaubwürdig sein” (Metzler 2007: 640).

них ратова и сукобљених интереса надмоћних сила из окружења (Персија, Турска, Русија) (Тонтић 2018б: 176–177).

Надовезујући се на Манделштамов „Пут у Јерменију“⁸ Стеван Тонтић не само да свом читаоцу пружа информације о земљи коју је посетио, већ из свега извлачи и сопствене закључке – који, како је и очекивано, и овде остају у аури рата и сукоба. Онога што је судбински утицало и на њега самог.

У фокусу дела текстова је аутобиографски аспект, иначе чест пратилац овог „рубног жанра“, при чему је та врста индивидуализације изреченог неминовна и с мером дата. Тако аутор кроз историју своје породице и историју краја из кога потиче даје слику једног времена, спасавајући много тога од заборавља. Уз то Стеван Тонтић пише лако и занимљиво, често завршавајући своје описе предела и догађаја ироничном поентом или анегдотом, које „растерећују“ драматичност и страхотно људског живота и искуства. Тако нам открива да је за време свог краткотрајног учитељевања у родном селу остао без једне плате:

Један мјесечни доходак није ми никад исплаћен – секретар школе једноставно га је прокоцкао, а мене дуго завлачио причом да ћу новац добити кад се он мало „поткожи“. Као да већ није био приличан дебелокожац. На крају ми је дуг дјелимично надокнадио у „натури“, давши ми волуминозну *Историју западне филозофије* Бертранда Расела. Знао је да сам уписао студиј филозофије и да ћу умјесто плате прихватити књигу (Тонтић 2018б: 29).

О референдуму о независности, у принципу о изласку Босне и Херцеговине из југословенске државне заједнице, читамо:

За независност су се изјавила два народа против трећег, српског, што важећи а пренебегнути устав није допуштао, али је допустила тзв. међународна заједница (Тонтић 2018б: 14).

Црни хумор се чини карактерном одликом људи у Босанској Крајини – или начином одбране од животних несрећа, па тако читамо о Тонтићевој рођаци Види:

Била је, чини ми се, највреднија, најпожртвованија жена у нашем селу. [...] Иначе се готово опсесивно бринула о здрављу дјеце, двојице синова. А откако јој је, убрзо након женидбе, у својој 35. години умро старији син Јово [...] стално је молила Свевишњег да најзад узме и њу. Знали смо јој рећи да Тај никога још није заборавио па нека се стрпи. Умрла је у 88. години (Тонтић 2018б: 16–17).

О једном фебруарском дану у Сарајеву године 2007. читамо:

Облачан дан с просјајима сунца. Оптимисти вјерују да им се то прољеће смијеши, скептици да их сунце вара, лаже (Тонтић 2018б: 78).

Истина је вероватно негде између, трајна у својој недокучивости, као и вечита људска подељеност, не само ових, сарајевских и околних, простора.

⁸ Збирка есеја Осипа Манделштама из 1933. године, „Путешествие в Армению (1931–1932“.

4. Уместо закључка

О одликама путописне прозе Стевана Тонтића могло би се још пуно тога рећи. Књижевне теме и мотиви, сусрети са писцима и песницима, али и људима уопште⁹ представљају материјал за посебан текст, што остављамо за неку другу прилику. Овај торзо, међутим, већ открива неке од фундаменталних ствари које се тичу Тонтићеве путописне прозе, попут чињенице да је Стеван Тонтић овде остварио оно што путопис има за циљ: сачувати од заборава слику предела, његову историју и пре свега, уколико је то потребно, отети нестанку из сећања места којих више нема, попут песничког родног села и многих других спаљених огњишта и кроз историју уништених насеобина. Босанска Крајина и места детињства и ране младости су са једне стране полазна тачка за сва каснија путовања и открића других места и предела, а са друге стране изгубљено место првих сазнања простора и живота и људских, личних корена.

Стеван Тонтић наставља богату традицију путописа у српској књижевности који је у европским књижевностима, па тако и у српској, доживео врхунац свог развоја у 20. веку, у периоду између два светска рата, када су се, како то примећује Владимир Гвозден, „значајни ствараоци, потврђени на пољу поезије, приповетке или романа, као никада пре или касније бавили и путописањем” (Гвозден 2011: 6). То је случај и код „Тих мјеста” Стевана Тонтића. Увек присутан лични печат виђеног и доживљеног и субјективна нота интерпретације очитују се у константној повезаности лирског и прозног код овог аутора за кога је доживљај света примарно везан за стих и основа свега виђеног и промишљеног.

ЛИТЕРАТУРА

- Гвозден 2011: В. Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940. Студија о хронотопичности сусрета*, Београд: Службени гласник.
- Мецлер 2007: *Metzler Lexikon Literatur: Begriffe und Definitionen*, Begründet von Günther und Irmgard Schweikle. Herausgegeben von Dieter Burdorf, Christoph Fasbender und Burkhard Moennighof. 3. Völlig neu bearbeitete Auflage, Stuttgart: J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag GmbH.
- Микић 2018: М. Радивоје, *Ужас историје и појединац или путопис као слика једног времена*, у: *Књижевни магацин*, 18/2018, 199–202. [35]–[36].
- Раховски 2022: У. Раховски, *Мис Зуки и друге пјесме*, Нови Сад, Зрењанин, Агора.
- Тонтић 1998: С. Тонтић, *Твоје срце, зеко (приче раскомаданог романа)*, Београд: Филип Вишњић.

⁹ О важности сусрета као фактора доживљавања места види Гвозден 2011: 18–19.

- Тонтић 2000а: S. Tontić, *Sonntag in Berlin*, Weilerswist: Verlag Landpresse.
- Тонтић 2000б: S. Tontić, *Verwundete Zunge*, Rheinsberger Bogen 10, Kurt Tucholsky Gedenkstätte, Schloß Rheinsberg.
- Тонтић 2004: S. Tontić, *Im Auftrag des Wortes. Texte aus dem Exil*, Weilerswist: Verlag Landpresse.
- Тонтић 2009а: С. Тонтић, *Језик и неизрециво*, Сарајево.
- Тонтић 2009б: С. Тонтић, *По налозима поезије*, Сарајево.
- Тонтић 2018а: С. Тонтић, *Кочићева и српска траума*, Задужбина Петар Кочић Бања Лука, Београд.
- Тонтић 2018б: С. Тонтић, *Та мјеста. Путописи*, Нови Сад, Зрењанин, Агора.
- Тонтић 2018в: С. Тонтић, *Избеглички путописи. Ријеч на додели награде „Љубомир Ненадовић”*, Књижевни магазин, бр. 199–202, 2018, [53].
- Тонтић 2021а: С. Тонтић, *У нјесничким свјетовима, есеји*, Београд: Службени гласник.
- Тонтић 2021б: С. Тонтић, *Одбрана поезије, есеји, говори и разговори*, Вршац: КОВ.
- Цидилко 2003: В. Цидилко, *Есеј у савременој српској и другим јужнословенским књижевностима – ново поимање жанра*, у: *Поља*, XLVIII/2003, 423, 80–90.
- Цидилко 2007: V. Cidilko, *Ljubav i seksualnost u pripovedačkom delu Aleksandra Tišme*, In: Robert Hodel (Hrsg.), *Darstellung der Liebe in bosnischer, kroatischer und serbischer Literatur. Von der Renaissance ins 21. Jahrhundert. Prikazi ljubavi u bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj književnosti. Od renesanse do danas*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2007, 303–315.
- Црњански 2008: М. Срњански, *Ithaka. Gedichte, zweisprachig, aus dem Serbischen von Viktor Kalinke und Stevan Tontić*, Leipzig: Leipziger Literaturverlag.

Vesna P. Cidilko

REISELITERATUR IM WERK VON STEVAN TONTIĆ

(Zusammenfassung)

Der Dichter Stevan Tontić (1946–2022) verfasste auch das Buch „Ta mjesta” („Diese Orte”), welches der Verlag „Agora” 2018 herausgab. Im Buch finden sich Prosatexte wieder, die im Laufe der Jahre entstanden sind und die der Autor „Aufzeichnungen zu einigen Orten und Reisen” bezeichnet. Der vorliegende Artikel behandelt sowohl die sprachliche und die ästhetische Beschaffenheit als auch die thematischen Bezüge der hier vorliegenden Texte sowie die Auswirkungen der Hybridität dieser Literaturgattung und konkrete Entstehungsmotive der Prosa des Dichters, die im Gesamtwerk von Tontić eine eher periphere Stellung einnimmt.